

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ РИЗИКІВ, ЗАГРОЗ ТА НЕБЕЗПЕК В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

УДК 159.9

КИЛИМНИК О.С.

науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

В статті розглянуто психологічний зміст екологічних загроз, екологічних небезпек та екологічних ризиків.

Ключові слова: екологічні негаразди, психологія безпеки, екологічні загрози, екологічні небезпеки, ризики, суб'єкт діяльності

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ РИСКОВ, УГРОЗ И ОПАСНОСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

В статье рассмотрено психологическое содержание экологических угроз, экологических опасностей и экологических рисков.

Ключевые слова: экологические неблагоприятия, психология безопасности, экологические угрозы, экологические опасности, риски, субъект деятельности

Ніби споріднені в повсякденному спілкуванні поняття ризиків, загроз і небезпек мають все ж відмінний зміст як для пересічної людини, і особливо в контексті психологічного розгляду.

Так, в повсякденному житті поняття ризику сприймається як деяка подія чи стан, що при певних умовах з різним ступенем вірогідності можуть наступити або ні. За ступенем наближеності до людини говорять про ризики мікро-, мезо-, макро-, і мега- рівнів. За силою потенційної дії відмічаються незначні, вагомі, сильні, нищівні ризики; за якістю і основною силою діяння – космічні, антропогенні, природні, екологічні, технічні, соціальні, соціотехнічні, професійні, виробничі, інвестиційні, підприємницькі, побутові і т. ін. Можна поділяти вірогідні події, за кількістю людей, що піддадуться даному конкретному ризику: окрема людина; невеликі групи людей, об'єднані конкретною територією, видом діяльності, генетичними схильностями; населення однієї чи кількох країн, населення континенту; ризик загибелі самої цивілізації.

Проте предметом психологічного дослідження є суб'єктивне ставлення та переживання вірогідних негативних впливів. Основним змістом психологічного поняття ризик є спосіб реагування на потенційні несприятливі події. Основним в психологічному дослідженні ризиків є діяльнісний підхід. Ситуація ризику – це ситуація, результат якої прямо залежить

від дій людини, визначається її рішенням і актуальною дією. Психологічне поняття «ризик» трактується як прогностична оцінка можливості не одержати бажаний результат в результаті своєї діяльності [3]. В сучасних умовах ризик характеризують двома параметрами: контроль ризику і управління ризиком. В різних галузях під контролем розуміють наявність інформації з питань, що досліджуються, під управлінням – заходи по запобіганню негативним наслідкам впливів, діянь, процесів. (Заходи із страхування – один із видів управління ризиком в галузях господарювання).

Ці складові – контроль і управління, співвідносяться з психологічною схемою організації життєдіяльності, що запропонована Ю. М. Швалбом. Автор висуває гіпотезу про те, що специфічним змістом поняття способу життя виступають форми організації життєдіяльності індивіда чи груп людей, які «ухоплюють» єдність **свідомості й діяльності**, процеси постановки цілей діяльності і прийняття відповідальності за їх результати в координатах «цілепокладання» – «відповідальність» [4,с.295]. Цілепокладання розглядається як спосіб організації життєдіяльності по шкалі «свобода – необхідність», де під «свободою» розуміється внутрішня детермінованість вибору мети й прийняття рішення, «необхідність» – ситуація заданості цілей діяльності зовнішнім діям (впливам), вимушеність індивіда чи групи відповідати зовнішньо зумовленим нормам, вимогам, умовам. В цілому, мова йде про діяльність – від вибору мети, прийняття (вільного чи вимушеного) рішення діяти і самої дії – зусиль по досягненню бажаного результату. В термінах же управління ризиком розглядають заходи по мінімізації шкідливих дій, діяльність по уникненню об'єктивно, а можливо, і суб'єктивно існуючих загроз. І в першому, і в другому випадку мова йде про діяльність і, з невеликою похибкою, можна стверджувати про тотожність понять: цілепокладання, воно ж діяльність, воно ж управління. Розглядаючи форми цілепокладання як аналог поняття «управління» по шкалі «свобода» (як внутрішня детермінованість процесу вибору цілі й прийняття рішення аж до сваволі особистості) – «необхідність» (як ситуацію заданості цілей діяльності зовнішнім діям, впливам, умовам, обставинам), можна говорити, по аналогії, про міру (в сенсі вимірювання) управління ризиком від максимально бажаного до гранично можливого.

Друга координата способу життя – «відповідальність» обґрунтовується Ю. М. Швалбом виходячи з положення, що акт діяльності суб'єкта завершується не одержанням цільового продукту, а оцінкою наслідків виконаної дії, причому ці наслідки завжди реальні й не залежать від того, бере суб'єкт на себе відповідальність за них, чи ні [4, с.298]. В цьому випадку мова йде про знання – обізнаність суб'єкта про умови розв'язку задачі: початкових значеннях, процесі, способі, механізмі, алгоритмі досягнення поставленої мети, суб'єктивному еталоні одержання бажаного результату і співвіднесенні цього еталону з наслідками здійсненої дії. Але в термінах розгляду ризиків обізнаність (знання) є ні чим іншим, як контролем ризику. Зміни координати «відповідальність» Ю. М. Швалбом розглядаються в діапазоні від захищеності, в розумінні безпеки особистості, до ризикованості як прогнозованих негативних наслідків дій, бо ризик завжди слідує за дією, і тільки його прогнозування дії передуює [, с.299].

Далі, виходячи з наших міркувань, життєдіяльність людини перебігає в координатах: «цілепокладання (діяльність, управління)» – «відповідальність (обізнаність, контроль)». Розглядаючи випадок, коли початком координат є нульові значення, події можуть трактуватись наступним чином. Якщо точки (події) розташовуються на вісі «цілепокладання (діяльність, управління)», то «відповідальність (обізнаність, контроль)» є нульовими, тобто, ми маємо справу з хаотичною діяльністю, що носить випадковий характер і не піддається управлінню, або з відсутністю діяльності взагалі. Точки (події), що знаходяться на вісі «відповідальність (обізнаність, контроль)», відповідають нульовій діяльності при різних ступенях обізнаності суб'єкта. При мінімальних управлінні і контролі суб'єкт діяльності буде піддаватися максимальному ступеню ризику. Таким чином, третьою координатою нашої моделі є вісь «ризик», значення якої при мінімальних «відповідальності (контролі)» і «цілепокладанні (управлінні)» прямує до максимуму, і, навпаки, при максимальних «контролі» й «управлінні» ризик наближається до нуля. Слід відмітити, що в реальності, розглядаючи систему в трьох наведених координатах, за початок відліку раціонально вибирати не нульовий параметр, а точку доцільності, відповідну умовам, що склалися.

Таким чином, приходимо до висновку, що спосіб життя можна розглядати в термінах «контроль – управління», або «обізнаність – діяльність» або «відповідальність – цілепокладання», практич-

на ідентичність яких підтверджує оцінку соціологами сучасного суспільства як суспільства суцільного ризику, де невивчені та несподівані наслідки набувають характеру панівної сили [1].

Як було відмічено, розглядати ризики поза діяльністю не має сенсу – ризики поза діяльністю не існують. Поза діяльністю можливі небезпеки. небезпека – це характеристика об'єктивних умов життєдіяльності, що несуть загрозу смерті чи втрат (матеріальних, моральних, здоров'я фізичного та (або) психічного і т. ін.

Екологічна небезпека визначається як небезпека усталеності (стійкості) і надійності екосистем в результаті людської діяльності і природних катастроф, що може призвести до незворотних змін навколишнього середовища. Це процеси і стани, спричинені впливом виробничої діяльності людини і людства – зміни клімату, повені, засухи, забруднення води і повітря, перенасичення ґрунтів хімічними речовинами, порушення екологічного балансу внаслідок винищення людиною видів тварин, птахів, комах, рослин і т. ін. Слід відмітити і той факт, що навколосезонний простір вже також наповнений відходами людської діяльності.

Занепокоєність глобальними екологічними проблемами мають різний характер для пересічного громадянина, для тих, хто має владу і гроші, для соціальних інституцій різних рівнів.

При розгляді системи “Індивід – екологічне середовище” глобальна екологічна ситуація в цілому є небезпечною, проте окремі її складові діями суб'єкта можуть бути переведені в ризиковані і піддаватись управлінню. Так вживання водопровідної води якості якої загальновідома (контроль ризику), можна покращити використанням фільтрів, або суб'єкт може перейти на вживання води з кюветів, чи покупної води з глибоких свердловин (управління ризиком). Проте, якщо суб'єктом діяльності стає селищна, міська чи районна рада, якій делегуються повноваження населення даної території, можливості по трансформації небезпечної екологічної ситуації конкретного району з метою управління ризиком стають значно ширшими. Це, наприклад, завезення чистих продуктів на території, що зазнали радіоактивного забруднення, організація заходів по оновленню та модернізації комунального господарства, відстоювання громадою осередків природи від забудовників і рейдерських захоплень.

Інформація про глобальні зміни може стати для індивіда фактором невротизації, бо часто сприймається як загроза, якої неможливо уникнути і яку неможливо попередити власними діями.

Проте коли в свідомості формується структура екологічних негараздів і відбувається її осмислення, формується ставлення до конкретних складових екологічного неблагополуччя, що може стати стимулом до діяльності по переводу конкретних небезпек в ситуації ризику (мінімізацію негативних впливів власною безпосередньою діяльністю). Слід відмітити, що ілюзії, ніби наслідки негативних впливів не є невідворотними, і неприємності стануться з кимось іншим, часто нівелює інформованість як спонукальний стимул до додержання правил життя в нових екологічних умовах.

В ХХІ столітті, що відмічене небаченими раніше процесами глобалізації, суб'єктами діяльності дедалі частіше виступають не окремі індивіди, а групи людей – від невеликих об'єднань до всепланетних організацій. Це – державні структури, громадські організації, міждержавні органи, всепланетні організації. Задача цих структур – створення умов, за яких, з однієї сторони, буде вигідніше застосовувати екозберігаючі технології, ніж бездумно забруднювати середовище, а з іншої – прийняти та забезпечення дієвості законів, за якими покарання за екологічні злочини стають найсуворішими.

Безпека, тобто відсутність небезпеки, відсутність загрози означає наявність і збереження в перспективі умов, що забезпечують гідне життя, оптимальне функціонування і розвиток.

Психологічний аспект проблеми безпеки передбачає суб'єктивне ставлення людини до наявності і, в перспективі, відтворення умов, що оптимальні для його життя і діяльності. Природним є врахування фактичного стану речей – психологічної безпеки людини, групи, організації (як соціального інституту), народу чи держави. Мається на увазі цілком визначений стан взятого суб'єкта – готовність попереджувати появу небезпеки і готовності адекватно реагувати на загрозу, що виникає [2].

Загроза – це потенційне порушення безпеки, можливість настання небезпеки. Загроза екологічна – безпосередня небезпека порушення стійкості і надійності екосистем в результаті людської діяльності і природних катастроф, що може призвести до незворотних змін навколишнього середовища і умов життєдіяльності [5]. Усвідомлення загрози, відчуття небезпеки і переживання щодо її наслідків – стимул до переведення небезпечної ситуації в ризиковану.

Наведені виклади можна підсумувати в такий спосіб.

1. Загрози – це потенційна можливість порушення збалансованості систем. Психологічний зміст поняття загрози – це усвідомлення можливості настання ситуації, яка здатна розбалансувати і навіть знищити середовище життєдіяльності. В сучасних умовах екологічна ситуація як на планеті в цілому, так і в окремих її районах є дійсно загрозливою.

2. Небезпека – ситуація, що несе загрозу збалансованості систем. Полярним до поняття небезпеки є безпека. Психологічний зміст безпеки полягає в оцінці, сприйнятті і переживанні умов життєдіяльності, як таких, що не несуть загрозу існуванню, дають відчуття і можливість прогнозування подальшого розвитку, є вихідним пунктом до майбутнього покращення.

В умовах сучасної екологічної ситуації екологічна небезпека чатує практично на всіх рівнях соціальних утворень – від конкретної людини до земної цивілізації.

3. Поняття ризику, як явища, події чи ситуації, що може згенерувати небезпеку, а може й ні, в психологічному сенсі має іншу трактовку. Ризиків не існує поза діяльністю. Ризик визначається заходами суб'єкта, що контролює ризик, приймає рішення діяти (визначає мету), діє і забезпечує раціональне вирішення проблеми (управляє ризиком). В цьому сенсі суб'єкт переживає ризик як можливість не одержати бажаний результат.

В сучасних екологічних умовах суб'єктами діяльності по переведенню небезпечної екологічної ситуації в ризиковану (запобігання негативним наслідкам і їх мінімізація) є як окремі особистості, так і соціальні інституції різних рівнів. Проте в суспільстві надспоживання збереження і відновлення природного середовища може реалізовуватись не тільки в результаті стимул-реактивних утворень, а, найперше, способом формування нормоціннісних установок на створення умов безпеки.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек // Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384с.
2. Еремеев Б.А. Психология безопасности, психологическая безопасность и уровни развития человека // Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма: Сборник научных статей по материалам Первого Международного Форума (Санкт-Петербург, 5-7 июня 2006 г.) / Под общ. ред. И.А.Баевой, Ш. Ионеску, Л.А.Регуш / пер. Н.Л. Регуш, С.А. Чернышевой. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2006. – С. 101-103.
3. Солнцева Г.Н. О психологическом содержании понятия «риск» // Вестник МГУ. Сер.14. Психология. – 1999. – N2. – С.14-22.

4. Швалб Ю. М. Эколого-психологические измерения образа жизни // Актуальні проблеми психології. Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. / За ред. Максименка С.Д. – К.: 2005, т.7, вип.5, ч.2 . – С.294 – 301.
5. EdwART. Словарь терминов МЧС, 2010

PSYCHOLOGICAL SUBSTANCE OF RISKS, TREATS AND DANGERS IN CONTEX OF MODERN ECOLOGICAL SITUATION

Psychological substance of ecological threats, ecological dangers and ecological risks are studied in the article.

Keywords: *ecological troubles, safety psychology, ecological threats, ecological dangers, risks, subjectivist of activity.*